

Құрман Жансая Аскербекқызы

zhansaya.rman.05@mail.ru

«Туризм және сервис» білім бағдарламасының 3 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, магистр, аға оқытушы – Таскалиева Г.Б.

Бүгінгі таңда адамдар арасында экологиялық туризм танымал болуда. Бұл демалыс түрі әлі де жаңа, бірақ оған көп туристер қызығушылық таныта бастады. Мұндай қызығушылықты оңай түсіндіруге болады - адамзат тірі және адамның қолы тимеген табиғат аумағында демалуды жөн көре бастады. Статистикаға сүйенсек, туристердің көпшілігі табиғатпен тікелей тірі қарым-қатынасты қалайды.

Табиғаттың қол тимеген бұрыштарында көбірек уақыт өткізу қазір пайдалы ғана емес, сонымен қатар сәнге айналуда. Адамдар ыстық елдерге саяхаттаудың орнына отбасыларымен қорықтар, ормандар немесе таулар аумағында саяхатты таңдай бастады. Халықта бұл туризм түрі «жасыл» немесе «жұмсақ» деп аталады.

Бұл саяхаттың артықшылықтарын атап өту өте оңай, өйткені өмір сүру жағдайларына байланысты жабайы табиғаттан ләззат алу бізге өте қиын. Халықтың көп бөлігі күн сайын кеңседе жұмыс істейді, содан кейін олар зауыттардың түтінін және көліктерден шыққан зиянды газдарды жұтып, үйлеріне оралады. Жалпы экотуризмді дамыту мәселелері аз зерттелген. Экологиялық туризмді ұйымдастырудың терминологиясы мен тәжірибесіндегі келіспеушіліктер, үлкен айырмашылықтар бар. Қазақстан Республикасында маңызды табиғи және мәдени-тарихи туристік ресурстар жиі тиімсіз пайдаланылады.

Жақын болашақта туризмнің ең перспективалы түрлері: круиз, экологиялық, шытырман оқиғалы, танымдық және тақырыптық туризм болады. Г.А. Папирян: «Туризмнің дамуымен жаңа турист пайда болады. Бұл жыл сайын теңізде өткізілетін отбасылық туризмнің дәстүрлі түрінің орнын бірте-бірте экотуризм, шытырман оқиға және білім беру туризмі басады. Пассивті демалу сәні өтеді, туристік ағындарды қайта бағдарлау жүргізіледі. Тау саяхаттарына жоғары өсу қарқыны тән болады, сондай-ақ шытырман оқиғалы элементтері бар саяхатқа және тәуекел деңгейі жоғары саяхаттарға сұраныс өседі»- деді [1, 58 б.].

Көптеген авторлар топтық туризм түрлерінде зейнеткерлік жастағы туристердің (егде адамдар) сұранысының артуын болжайды. Бос уақыттың болуы, материалдық байлық, психологиялық және әлеуметтік гедонизация - осының бәрі болашақ ұрпаққа оптимистік көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Көптеген елдерде, әсіресе АҚШ, Германия және Жапониядан келген қарт адамдар экотурларға белсенді қатысады. Бірақ халықаралық тәжірибеде экотурлардың қатысушылары 35-54 жас аралығын қамтитыны айтылған. Туризм жөніндегі халықаралық кеңестің ақпараттық релизінде ұлттық және аймақтық экономиканың дамуына үлес қосып, миллиондаған жаңа жұмыс орнын ашып, әлемнің артта қалған аймақтары үшін тұрақты даму мен экономикалық өсудің тиімді құралы болатын, ең танымал туризм түріне айналған экотуризм екендігі айтылды. Бұл әсіресе таулы аймақтарға қатысты айтылды.

Экотурларды ұйымдастырушылардың жұмысының өзектілігі қазіргі заманғы экотурлардың қауіпсіздік мәселелерін шешу. Табиғат тек көзбен көретін әдемілік қана емес, сонымен қатар туристердің өміріне қауіп төндіретін мінезімен де белгілі. Табиғат апаттары айтып келмейді. Саяхат кезінде орын алып, туристердің денсаулығын, өмірін алып кетуі мүмкін. Мысалы, Франция мен Жапонияда жыл сайын тек тауда 100-ден

астам адам дүние салады. Альпіде бұл көрсеткіш 300-400 адам, шағын поляк Татраларында - 30 әуесқой туристер қайтыс болады. Тек Монблан аймағындағы Шамони қаласында жыл сайын 60-қа дейін альпинистер қаза табады

Дж.Штурмердің айтуынша, экотуризм кезінде мүмкін болатын жарақаттардың көпшілігі (87%-ға жуығы) мүгедектікке әкелмейтін жеңіл жарақаттар. Орташа уақытқа (2 айға дейін) мүгедектікке әкеп соғатын жарақаттар, әрбір оныншы экотуристе орын алатын жағдай. Ауыр жарақат (мүгедектік) және өте ауыр (өліммен аяқталатын) жағдайлар - тек шамамен 3% ғана құрайды.

Экотуризм (ағылш. ecotourism) - туристік қызметтегі салыстырмалы түрде жаңа ұғым. Экотуризм түсінігінің қалыптаса бастауы ХХ ғасырдың 80-ші жылдары болып саналады. ХХ ғасырдың 80-ші жылдары бұл тақырып бойынша зерттеулер алғаш рет пайда болды. Экологиялық туризмнің ең ерте тұжырымдамасы Германияда, Австрияда және Швейцарияда қолданылған «жұмсақ туризм» неміс концепциясы болып табылады. Осы тұжырымдама аясында туризм тек коммерциялық табысқа ғана емес, табиғатты, мәдениетті және жергілікті дәстүрлерді құрметтеуге бағытталған [2, 44 б.].

Экотуризмнің алғашқы анықтамаларының бірін мексикалық экономист және эколог Гектор Себаллос-Ласкурейн тұжырымдаған. Автордың пікірінше, экологиялық туризм - бұл өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің үлгілерімен танысу және зерттеу қуанышын, оларды қорғауға үлес қосу мүмкіндігімен ұштастыруға мүмкіндік беретін табиғатқа экологиялық сезімтал қатынаспен саяхаттау.

Кесте 1-«Экологиялық туризм» ұғымына халықаралық ұйымдар берген негізгі анықтамалар

1. Халықаралық экотуризм қоғамы (International Ecotourism Society, TIES)	Экотуризм - табиғи аймақтарға саяхат, табиғатты қорғауға және жергілікті халықтың әл-ауқатын жақсартуға ықпал етуге бағытталады.
2. Халықаралық табиғатты қорғау одағы (International Union for Conservation of Nature, IUCN)	Экологиялық туризм - табиғатқа аз зиян келтіретін, қоршаған ортаны сақтауға ықпал ететін және жергілікті халық үшін әлеуметтік-экономикалық тиімділік тудыратын табиғатты және онымен байланысты мәдени ескерткіштерді зерттеу, тамашалау және зерттеу мақсатындағы саяхат және салыстырмалы түрде бұзылмаған табиғи аумақтарға бару.
3. Дүниежүзілік жабайы табиғат қоры (World Wildlife Fund, WWF)	Экологиялық туризм - экожүйелердің тұтастығын бұзбай және қоршаған ортаны қорғауға мүмкіндік беретін, аймақтың табиғи және мәдени-этнографиялық ерекшеліктері туралы түсінік алу мақсатында табиғаты салыстырмалы түрде өзгермеген жерлерге саяхатты, табиғат пен табиғи ресурстар жергілікті халыққа пайдалы болатындай экономикалық жағдайларды қамтамасыз ететін туризм.
4. Австралияның экотуризм ұйымы (Ecotourism Australia, EA)	Экотуризм - қоршаған орта мен мәдениетті түсінуге, тануға және сақтауға ықпал ететін табиғи аумақтарды зерттеуге бағытталған экологиялық тұрақты туризм.
5. Жаһандық экотуристік желі (Global Ecotourism Network, GEN)	Экотуризм - қоршаған ортаны сақтайтын, жергілікті халықтың әл-ауқатын қолдайтын, оның барлық қатысушыларын (туристер, қызметкерлер және жергілікті

	тұрғындар) тәрбиелеу арқылы білім мен түсінік қалыптастыратын табиғи аймақтарға жауапты саяхат.
6. Дүниежүзілік туристік ұйым (United Nations World Tourism Organization, UNWTO)	Экотуризм келесі сипаттамаларға ие туризм нысандарын білдіреді: 1. Туристердің негізгі мотивациясы табиғатты, сондай-ақ табиғи аймақтарда басым дәстүрлі мәдениеттерді бақылау және бағалау болып табылатын туризмнің барлық табиғи түрлері. 2. Ақпараттық және білім беру қызметін қамтиды. 3. Әдетте шағын топтар үшін арнайы туроператорлар ұйымдастырады. Тағайындалған серіктестер әдетте шағын жергілікті бизнес болып табылады. 4. Табиғи және әлеуметтік-мәдени ортаға кері әсерін азайтады. 5. Экотуризм үшін аттракциондар ретінде пайдаланылатын табиғи аумақтарға қолдау көрсетуді: қабылдаушы қауымдастықтарға экономикалық тиімділік жасау; жергілікті халықты жұмыспен қамту және табыс әкелу мүмкіндіктерін қамтамасыз ету; жергілікті тұрғындар арасында да, туристер арасында да табиғи және мәдени құндылықтарды сақтау қажеттілігі туралы хабардар ету.
Қазақстан Республикасының ұлттық стандарты СТ РК 2993-2017 «Туристік қызметтер. Экологиялық туризм. Жалпы талаптар»	Экотуризм - табиғат туризмінің барлық нысандарын қамтитын саяхатты басқару қызметі, мұнда туристердің негізгі мотивациясы табиғатты сақтау және оны сақтауға ұмтылу кезінде бақылау және байланыстыру болып табылады.

Осы қызмет түрін дамытуға мүдделі әртүрлі авторлар мен ұйымдардың экологиялық туризмнің алғашқы анықтамасы пайда болғаннан кейін оның көптеген жаңа нұсқалары ұсынылды. Кесте-2-де экотуризмнің ең көп тараған анықтамаларын ұсынамын.

Экологиялық туризмнің негізгі мақсаты - табиғи ортада саяхаттап, табиғатпен араласудан ләззат алу, жергілікті жердің бояуын, аймақтық этникалық ерекшеліктерін тану. Экологиялық туризмнің негізгі рекреациялық ресурсы табиғат болып табылады. Мұндай туризм әдетте рекреациялық аймақтарда, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда, дендропарктарда, қорықшаларда, табиғи саябақтарда, аймақтық ландшафттық саябақтарда, жасанды түрде жасалған объектілерде, сондай-ақ экологиялық және шаруашылық қызметтерін атқаратын аумақтар мен объектілерде жүзеге асырылады [3, 98 б.].

Экологиялық туризмнің негізгі элементтеріне мыналар жатады:

1. Табиғатты тану- экологиялық экскурсиялар, қоршаған табиғи орта туралы жаңа білім алуға және экологиялық сананы қалыптастыруға бағытталған;
2. Экожүйені сақтау- экологиялық туризм туристердің мінез-құлқына қатысты қатаң ережелерді сақтауды, сондай-ақ туристік қызмет көрсету, субъектілерінің қоршаған ортаны қорғау және қалпына келтіру бағдарламаларына тікелей қатысуын қамтамасыз етеді;

3. Жергілікті халықтың тікелей қатысуы - экологиялық туризм аумақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ете отырып, жергілікті ресурстарды пайдаланады.

Экологиялық туризмнің негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

- табиғат, адам және қоғам арасындағы қатынастарды үйлестіру;
- экологиялық турларға қатысушыларда қоршаған табиғи ортаға және оның болашағына жауапкершілікпен қарауды қалыптастыру;
- бұрын таныс емес мәдениеттерге және олардың өкілдеріне толерантты көзқарасты қалыптастыру;
- қоршаған ортаны қорғауға инвестицияларды ұлғайту;
- туристік ұйымдарды туризмнен түсетін кірістерінің бір бөлігін осы мақсаттарға бағыттау арқылы табиғи ортаны сақтауға және қалпына келтіруге ынталандыру;
- экономикалық мүдделерді (пайданы) жаһандық мүдделерге бағындыру, болашақ ұрпақ үшін табиғи ресурстарды сақтау.

Экологиялық туризм туризмнің әртүрлі түрлерін қамтиды: ғылыми, рекреациялық, танымдық шытырман оқиғалы және т.б. (экологиялық турға қатысушы адам табиғи экожүйеге саналы түрде араласпаса да, қоршаған орта мен жергілікті тұрғындардың мәдениетіне құрметпен қарайтынын білдіріп және оның іссапар шығындары табиғатты және жергілікті халықты қорғауға арналған қаражатты толықтырады).

Экологиялық туризм туристердің де, жергілікті тұрғындардың да экологиялық санасын көтереді, олар аймаққа қызығушылық таныта отырып, табиғи ресурстарды көбірек бағалай бастайды және оларды қорғауға қатысады.

Жаһандық экологиялық жағдайдың нашарлауы табиғи ортаны қорғау қажеттілігіне барған сайын назар аударуда, бұл өз кезегінде экологиялық туризмге сұранысты арттырады және оның ережелерін жекелеген аймақтардың да, тұтас елдердің де стратегиялық даму бағдарламаларына енгізуде.

Әлем елдерінің экологиялық туризм саласындағы мемлекеттік саясаты айтарлықтай ерекшеленеді. Жарқын мысал Канада, Белиз және Финляндия болып табылады, олардың мемлекеттік органдарында министрліктер жанынан экологиялық туризм бойынша жеке департаменттер немесе консультативтік кеңестер құрылған. Коста-Рика, Намибия, Австралия сияқты елдердің үкіметтері экологиялық туризмді дамытуды өз елдерінің дамуының басым бағыттарының тізіміне енгізді [4, 102 б.].

Германия мен Түркияда бұл саланы дамытуға мемлекеттік бюджеттен қомақты қаржы бөлінеді, ал АҚШ-та негізгі міндеті қоршаған ортаны қорғау және экологиялық туризмді дамыту бағдарламаларын әзірлеу болып табылатын жекелеген мемлекеттік ұйымдар құрылды. .

Геосаяси факторлар мен ішкі даму стратегияларын ескере отырып, экологиялық туризмді дамытуды жүзеге асыру бойынша елдердің ұстанымдары айтарлықтай ерекшеленеді. Дегенмен, экологиялық туризмді дамыту белгілі бір аумақтың қоршаған ортаны қорғау қызметінің құрамдас бөлігі болып табылатынын атап өтеміз. Яғни, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туристерді қызықтырады, ал туризм саласының міндеті - оларға сапалы әрі қолжетімді қызмет көрсету.

Америка Құрама Штаттары дүние жүзінен ең көп экотуристерді қабылдап, жөнелтіп қана қоймайды, сонымен қатар ішкі экологиялық туризмнің ең кең жүйесі бар. Экологиялық туризм мәселелеріне назар аудару уақыт өте келе сырттан келетін туристер санын азайтуға және тиісінше отандық туристер санын арттыруға мүмкіндік береді. Экологиялық туризм саласында американдықтар ұлттық саябақтар, қорықтар және т.б. сияқты ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға баруды жөн көреді. Жабайы табиғат

қызметінің мәліметтері бойынша, соңғы жылдары жануарларды бақылау сияқты экологиялық туризмнің түрі белсендірек бола бастады.

Канадаға келетін болсақ, жабайы табиғат әлеміне саяхат елдегі барлық экологиялық ішкі туризмнің шамамен 25% құрайды. Экологиялық туризмнің дамуына халықтың төмен тығыздығы және экологиялық туризм үшін адам тұрмайтын аумақтардың үлкен аумақтары үлкен ықпал етеді. Соңғы жарты ғасырда Орталық Америкадағы қорықтар мен ұлттық саябақтардың саны сегіз есе өсті.

Мексикадан Панамаға барар жолда туристерге 350-ден астам ерекше қорғалатын табиғи аумақтар ұсынылады. Ұлттық саябақтар мен қорықтар Коста-Рика аумағының 27% құрайды, ал экотуризмнен түсетін кірістер мемлекеттік бюджеттің ең үлкен кіріс бабы болып табылады.

Еуропа экологиялық туризмді дамытудан қалыспайды. Халықтың жоғары тығыздығын ескере отырып, Еуропаның табиғаты антропогендік әрекеттердің нәтижесінде айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Дегенмен, бүгінгі күні де адам қолы тимеген аумақтарды және оның шаруашылық қызметінің кері әсерін табуға болады. Әдетте, бұл аймақтар қиын жағдайлармен және табиғи ресурстардың аз мөлшерімен сипатталады. Өңгіме Орталық Еуропаның биік таулы аймақтары, Скандинавия түбегінің тундрасы, Испанияның құрғақ аймақтары және Польшаның ормандары туралы болып отыр. Сақталған табиғаттың ең көп шоғырлануы солтүстікте - Исландияда, Финляндияда және Норвегияда байқалады. Сондай-ақ Батыс Эстония архипелагын, Шотландия тауларын және антропогендік қысымның төмен деңгейімен сипатталатын басқа да аймақтарды атап өткен жөн.

Еуропаның табиғи ресурстары халықтың айтарлықтай тығыздығымен және жоғары өмір сүру деңгейімен шектелгендіктен, еуропалықтар экологиялық туризмге сұраныстың маңызды бөлігін құрайды. Бірақ аумағы үлкен Африка мен Азия тек туристік ұсынысты құрайды.

Африканы экологиялық туризм үшін ең жақсы континент деп атауға болады. Туристер назарына шөлді аймақтар, жаңбырлы ормандар, флора мен фаунаның алуантүрлілігі ұсынылады. Осы уақытқа дейін континенттегі африкалық тайпаларда ежелгі дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар бар.

Экологиялық туризмді ұйымдастыру ресурстарының көлемі бойынша Азия екінші орында. Территориялардың маңызды аудандары экотуризм үшін аймақтардың тартымдылығын қалыптастыратын алуан түрлі мәдениеттердің пайда болуына және бір мезгілде дамуына әкелді. Қазіргі кезде Азияның ең танымал жерлері: Гималай, Непал, Тибет, Батыс Қытайдың бір бөлігі, Моңғолия, Жапон Альпі, Таиланд және т.б.[5, 211 б.].

Осылайша, әлемнің кез келген бөлігінде және кез келген континентте экологиялық туризм аумақтардың теңгерімді дамуының құрамдас бөлігі болып табылады және жекелеген аймақтардың да, тұтас елдердің де экономикалық дамуының тиімді құралы ретінде қарастырылады.

Тарихи түрде экологиялық туризмге сұранысты қалыптастыратын негізгі аймақтар өмір сүру деңгейі жоғары елдер - Солтүстік Америка мен Батыс Еуропа болып табылады. Ал экологиялық туризм саласындағы ұсынысты технологиялық дамуының төмен деңгейімен ерекшеленетін, табиғи ортасының сақталуына ықпал еткен елдер қалыптастырады. Оларға Африка, Азия және Оңтүстік Америка елдерінің көпшілігі кіреді. Бүгінгі таңда сұраныс пен ұсыныстың қалыптасқан бөлінуін сақтау үрдісі байқалады. Сарапшылар бұл теңгерім алдағы уақытта да жалғасады деп болжайды.

Бұқаралық туризмнің қоршаған ортаға әсерінің жағымсыз аспектілерін және туристік экологиялық ресурстарды зерттеу сонау 70-жылдары шетелдік және отандық зерттеулерде көрініс тапты.

Әлемдік экономиканың жаһандануы өскен сайын Жердің географиялық қабығындағы теріс өзгерістертер көбейді:

- климаттық өзгеріс;
- топырақ пен жердің деградациясы;
- экожүйелердің бұзылуы және биоәртүрліліктің азаюы;
- судың, топырақтың және ауаның ластануының жоғарылауы;
- адам әрекетінен болатын табиғи апаттар;
- халықтың бақылаусыз өсуі және теңсіздіктің артуы
- әлеуметтік-экономикалық даму;
- азық-түлік қауіпсіздігі және денсаулыққа қауіп төнуі;
- шектеулі энергия қорлары және табиғи ресурстардың басқа түрлері. Мәселелер өзекті болған сайын осы мәселені тілге тиек ететін басылымдар да көбейді. Табиғатты ұтымды пайдалануға, табиғи және мәдени-тарихи туристік ресурстарға арналған конференциялар мен кездесулер көбейді. Тек 1999 жылы шетелдік басылымдарда осы тақырыпта 400-ден астам мақала жарық көрді [6, 236 б.].

Көптеген зерттеушілер атап өткендей, «Экологиялық туризм» мағынасы бұрыннан бұлыңғыр болып келді. Себебі бұл сөз тіркесін маркетингтік туристердің табиғатқа, оны қорғауға және белсенді демалысқа көңіл бөлуін қалағандықтан тарту үшін бастапқыда қолданды. Шындығында, ол кезде туроператорлар қоршаған ортаның қауіпсіздігі туралы аз ойланды. Сондықтан экологиялық туризм идеялары ұзақ уақыт бойы тудырды туризм теоретиктері арасында күмән туғызды. Дүниежүзілік Туристік Ұйымның Еуропадағы өкілі П.Шэклфордтың айтуынша, «Экологиялық туризм» термині туризм индустриясында 40 жылдан астам қолданылып келеді. Бұл терминді алғаш рет Ван Миллер туризмнің тұрақты дамуының нұсқаларының бірін белгілеу ретінде 1978 жылы қолданған деген тұжырым бар.

Алайда, Ван Миллер экотуризмді: «Экотуризм -салыстырмалы түрде ластанбаған аймақтарға бірегей табиғи нысандар: ландшафт, жабайы өсімдіктер мен жабайы жануарлар көрінісімен таңдануға және ләззат алуға арналған саяхат» деп түсіндірді.

Басқа ғалымдар: «Экотуризмді -табиғаттың өркениет тимеген түкпірінде, табиғаттағы экологиялық тепе-теңдікті сақтауға бағытталған әрекеттер» деп түсіндірсе, үшіншілері: «Экотуризм - табиғатты зерттеуді қамтитын қоршаған ортаны жақсартуға қызмет ететін саяхат» деп түсіндірді [7, 196 б.]. Әртүрлі ғалымдар «Экологиялық туризм» терминіне берген анықтамаларында айырмашылықтар бар. Ол ғалымдардың экотуризмге деген көзқарастардағы айырмашылықтармен байланысты. Дамыған елдердің сарапшыларының айтуы бойынша олар экотуристерді жеткізушілер, экологиялық туризмді тұтынушылардың (қонақтар) қалауы мен рекреациялық қажеттіліктеріне сәйкес қабылдайды. Туроператорлар мен қабылдаушы елдерге экологиялық туризмнің кірісі мен оның елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына қосқан үлесі ғана алаңдатады. Ең алғашқылардың бірі және табысты зерттеулер жүргізген, менің ойымша, ресейлік ғалымдар: Г.С.Гужин, М.Ю.Беликов және Е.В.Клименко. Олар 1997 жылы: «Экотуризм қоршаған ортаны қамқорлыққа негізделген. Ең бірінші орынға адам саны шектелген топпен, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану және қорғау бойынша әр түрлі жобаларды жүзеге асыру мақсатындағы табиғи зоналарға саяхат». Бұл анықтаманың Халықаралық Экотуризм ұйымы (TIES) берген анықтамамен ортақтығы көп. Халықаралық Экотуризм ұйымы (TIES): «Экотуризм-табиғи аймақтарға, жергілікті тұрғындардың әл-ауқатын қолдау мақсатын бірге алып жүретін, қоршаған ортаны сақтау мақсатындағы саяхат» [8, 219 б.].

Саяхаттың бұл түрін тереңірек түсіну үшін Халықаралық Экотуризм ұйымы (TIES) экотуристерге арнап жасаған 10 өсиетті білу керек:

- 1) Жердің осалдығын есте сақтау;

- 2) саяхаттаған орында өзінен кейін тек із қалдыру (қоқыс қалдырмау), саяхаттан тек фотосуреттерді алып кету;
- 3) Әлемді тану: халықтардың мәдениетін, географиясымен, тұрмысымен танысу;
- 4) жергілікті тұрғындарды құрметтеу;
- 5) қоршаған орта қауіп төндіретін өндірушілердің өнімдерін сатып алмау;
- 6) әрқашан тек таныс (тексерілген туристік соқпақтар) жолдармен жүру;
- 7) қоршаған ортаны қорғау бағдарламаларын қолдау;
- 8) мүмкіндігінше қоршаған ортаны қорғау әдістерін қолдану;
- 9) табиғатты қорғауға жәрдемдесетін ұйымдарды қолдау;
- 10) экотуризмнің принциптерін қолдайтын фирмалармен саяхаттау;

Наташа Уорд экотуризмнің қолданыстағы анықтамаларын екіге бөледі: белсенді және белсенді емес. Алғашқылардың ішінде ол М.Майяның анықтамасына сілтеме жасайды: «Экотуризм жергілікті халыққа және болашақ туристерге мәдени және табиғи туристік ресурстардың маңыздылығын мойындай отырып, жергілікті мәдени мұраны және өңірдің табиғи ресурстарын пайдалануды үйлестіреді, жеңілдетеді және ынталандырады, сақтайды. Белсенді экотуризм анықтамасы ретінде Халықаралық өмір сүру қоғамы (Международное общество выживания): «Экотуризм жергілікті тұрғындардың мүдделерін қорғай отырып, аумақтың туризмін дамытып, жергілікті флора мен фаунаны қорғау арқылы жергілікті тұрғындарды қолдауға экономикалық ынталандыруды қамтамасыз етеді» дейді [9, 105 б.].

Айта кету керек, жоғарыда аталған сәйкессіздіктер экотуризмнің дамуы бойынша нақты статистикалық мәліметтер алуға мүмкіндік бермейді. Сондықтан ДТҰ сарапшылары келулер мен түсімдерді есептеуде экотуризмді «табиғатқа бағытталған туризм» немесе «табиғи туризм» (табиғатқа негізделген туризм) деп атайды.

Маркус Эндикотт бұл ұғымдарды ажыратуды былайша ұсынды: «Экотуризм - бұл төмен бағамен, қоршаған ортаға, табиғатқа антропогендік әсер ету мүмкіндігі аз саяхат. Тұрақты туризмге қатысты ұғым Рио-де-Жанейродағы БҰҰ конференциясынан кейін пайда болды. Менің ойымша, тұрақтылық идеясы жоспарлаудың жергілікті американдық тұжырымдамасына ұқсайды және жеті ұрпақ алда болатын нәтижелерді болжауға негізделеді. Мен тұрақты туризмді мәдениетті, қоршаған орта және сайып келгенде жалпы туризм индустриясындағы қаржылық жауапкершілікті байланыстыратын кең сала ретінде көремін».

Барлық қарастырылған нұсқаларды қорытындылай отырып, мен үш экотуризмнің негізгі құрамдас бөлігін ажыратамын:

- 1) «табиғатты тану», яғни табиғатты зерттеу элементтері бар саяхат, туристердің жаңа білім мен дағдыларды алуы;
- 2) «экожүйелерді сақтау» тек маршруттағы топтың мінез-құлқы ғана емес, сонымен қатар туристердің, тuroпeратopлардың қоршаған ортаны қорғау бойынша шаралар мен бағдарламаларға қатысуы;
- 3) «жергілікті тұрғындардың мүдделерін құрметтеу» - жергілікті заңдар мен әдет-ғұрыптарды құрметтеу, сонымен қатар экологиялық туризмнің әлеуметтік экономикалық дамуына үлес қосу [10, 79 б.];

Қазақстанның ерекше қорғалатын табиғи аумақтары - бұл ерекше экологиялық, ғылыми, мәдени, эстетикалық, рекреациялық және сауықтыру маңызы бар табиғи кешендер мен объектілер, билік органдары толық немесе ішінара экономикалық пайдаланудан алынып, арнайы қорғау режимі белгіленген аумақтар. Бұл аумақтар ландшафттық кешендердің бірегей жиынтығына ие: шөлдерден биік таулы аймақтарға және ішкі теңіздердің экожүйелеріне дейін. Ел экономикасының өсу қарқыны және табиғи ресурстарды пайдаланудың артуы жағдайында аумақтық табиғатты қорғау

жүйесін одан әрі жетілдіру мәселесі өзекті болып отыр. Дәл осындай шарттар мемлекеттің биологиялық әртүрлілігін сақтаудың тиімді жүйесі ретінде Қазақстан Республикасының ерекше қорғалатын табиғи аумақтарын (бұдан әрі - ҚБ) одан әрі дамыту қажеттілігін анықтайды.

Ерекше қорғалатын аумақтарды құру КСРО Министрлер Кеңесінің 1990 жылғы 14 ақпандағы №189 «КСРО Жоғарғы Кеңесінің «Экологияны қорғау жөніндегі шұғыл шаралар туралы» Жарлығын іске асыруды қамтамасыз ету туралы» қаулысына сәйкес басталды. Елді абаттандыру және Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің 1990 жылғы 16 сәуірдегі №150 қаулысына сәйкес ерекше қорғалатын аумақтарды, оның ішінде курорттық аймақтар мен демалыс аймақтарын құру жөнінде ұсыныстар әзірлеу тапсырылды [11].

Қазақстан биологиялық әртүрлілікті сақтау туралы конвенцияның (Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1994 жылғы 19 тамыздағы №918 қаулысы) қатысушысы ретінде биологиялық әртүрлілікті сақтау бойынша өз міндеттемелеріне ие. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласындағы заңнама Қазақстан Республикасының Конституциясына, «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына, Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды дамытудың және орналастырудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасына негізделеді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2000 жылғы 10 қарашадағы №1692 Қаулысы.

Табиғатты қорғауды дамыту үшін 2004 жылғы наурызда «Мемлекеттік табиғи-қорық қорын дамытудың мәселелері мен перспективалары» атты парламенттік тыңдаулардың өткізілуінің маңызы зор болды. Бұл тыңдауларда Қазақстандағы аумақтық табиғатты қорғау жүйесін дамыту мәселелері талқыланып, шешу жолдары айқындалды.

1997 жылы Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі даму стратегиясы жарияланып, Қазақстан 2030 жылы жасыл, ауасы таза, суы мөлдір елге айналуы тиіс деп жарияланды. Осы мақсаттарға жету құралдарының бірі ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жүйесін құру болып табылды. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың оңтайлы жүйесін қалыптастырудың негізгі міндеті қорғалатын өзектер (қорықтар мен ұлттық парктер) қорғалуы аз аумақтармен (қорықтар, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар), сондай-ақ экологиялық желінің элементтерімен өзара байланысты болған кезде олардың үздіксіздігін қамтамасыз ету болып табылады: экологиялық дәліздер, ормандар, су қорғау аймақтары, аймақтар мен белдеулер және басқа да ерекше қорғалатын табиғи аумақтар [12].

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының аумағында ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды орналастыруды оның жаһандық мағынасындағы «экологиялық желі» санатына жатқызу қиын. Сонымен бірге Іле Алатауында, Жоңғар Алатауында және Алтай өңірінде аймақтық мемлекетішілік экологиялық желілер қалыптасуда. Мемлекетаралық деңгейде де экологиялық желілердің элементтері қалыптасуда - бұл Батыс Тянь-Шань және Алтай-Саян экологиялық аймақтары.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ажаев, Г. С. Экологический туризм : учебное пособие / Г. С. Ажаев. – Павлодар : Кереку, 2016. – 108 с.
2. Ивлиева, О. В. Теория и практика экологического туризма : учебное пособие / О. В. Ивлиева. – Ростов-на-Дону : ЮФУ, 2020. – 86 с.
3. Малыгина, Н. В. Экологический туризм : учебник / Н. В. Малыгина. – Москва : Прометей, 2019. – 162 с.

4. Дмитрук, О.Ю. Экологический туризм. Современные концепции менеджмента и маркетинга [Текст]: учеб. пособие/ О.Ю. Дмитрук.- М.: Алтерпрес, 2004. - 192 с.
5. Дроздов, А.В. Основы экологического туризма [Текст]: учеб. пособие/ А.В. Дроздов. - М.: Гардарики, 2005. - 271 с.
6. Егоренко ,Л.И. Экология туризма и сервиса [Текст]: учебн. пособие/ Л.И. Егоренко. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 310 с.
7. Здоров, А.Б. Экологический туризм [Текст]: учебник для вузов/ А.Б. Здоров. - М.: Финансы и статистика, 2005. - 208 с.
8. Колбовский Е.Ю. Экологический туризм и экология туризма [Текст]: учебн.пособие/ Е.Ю. Колбовский. - М.: Академия, 2006. - 301 с.
9. Косолапов, А.Б. Теория и практика экологического туризма [Текст]: учебн. пособие/ А.Б. Колбовский. - М.:КНОРУС, 2005. - 240 с.
10. Панов, И.Н. Экологический туризм [Текст]: учеб. пособие/ И.Н. Панов. - М.: Финансы и статистика, 1997. - 209 с.
<https://www.gov.kz/memleket/entities/forest/press/news/details/507800>
(қаралу уақыты 23.01.2025).
11. <https://nationalgeographic.kz/2023/02/16/zherimizding-10-dan-astamy-erekshe-qorghalatyn-tabighi-awmaqtar/> (қаралу уақыты 23.01.2025).